

SAVUNMASIZ GEZEGEN

Çevrenin Kısa Ekonomik Tarihi

John Bellamy Foster; Oregon Üniversitesi'nde sosyoloji profesörüdür. *Monthly Review* (ABD) dergisi editörlerindedir.

Hungry For Profit (Kâr İçin Açlık), *Capitalism and Enformati-on Age* (Kapitalizm ve Enformasyon Çağı –*Epos Yayınları*, 2003), ve *In Defense of History “Marxims and the Postmodern Agenda”* (Marksizm ve Postmodern Gündem, –*Ütopya Yayınları*, 2001) adlı kitapların E. Meiksins Wood ile birlikte editörlüğünü yapmıştır.

Editörlüğünü yaptığı *Monthly Review* dergisi eşzamanlı olarak Türkiye'de de yayımlanmaktadır.

Emperyalizmin Yeniden Keşfi (–*Kalkedon Yay.*, 2006) ve *Marx's Ecology-materialism and nature* (Marx'ın Ekolojisi: materyalizm ve doğa, –*Epos Yayınları*, 2001) yılında yayımlanmıştır.

© EPOS YAYINLARI-6
İnceleme Kitapları

John Bellamy Foster
SAVUNMASIZ GEZEĞEN:
Çevrenin Kısa Ekonomik Tarihi

İngilizceden Çeviren:
Hasan Ünder

Yayıma Hazırlayan:
M. Serdar Kayaoğlu

Kitabın Orijinal Adı:
the vulnerable planet:
a short economic history of the environment

© Monthly Review Press, 1999
© Epos Yayınları, 2002

Düzeltili:
Gültekin Koçuşağı

Kapak Tasarımı:
Memik Kayaoğlu

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık:
Sevda Öztekin

Baskı ve Cilt:
Cantekin Matbaası
Birinci Baskı, Ankara 2002
İkinci Baskı, Ankara 2008
Üçüncü Baskı, Ankara 2009

ISBN: 978-975-6790-65-6

John Bellamy Foster
SAVUNMASIZ GEZEGEN
Çevrenin
Kısa Ekonomik Tarihi

İngilizceden Çeviren
Hasan Ünder

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ/7

I. Çevre Krizi	11
II. Sanayi Devrimi Öncesinde Ekonomik Koşullar	37
III. Sanayi Devrimi Zamanında Çevre	57
IV. Genişleme ve Doğa Kaynak Koruma Hareketi	79
V. Emperyalizm ve Çevre	97
VI. Savunmasız Gezegen	123
VII. Doğanın Toplumsallaştırılması	143
SONUÇ	164

ÖNSÖZ

Çevre davasına kendimi tamamen adamam yavaş oldu. 1950'lerde ve 1960'larda ABD'nin Pasifik Kuzeybatısında, çevresinin kalitesiyle ünlü bir bölgede büyüdüm. 1970 Nisanı'ndaki ilk Dünya Günü sırasında oldukça kendini beğenmiş bir katılımcıyım. Çevre yıkımının Los Angeles'ta ya da Büyük Göller boyunca yaşayanları huzursuz etmesinin doğal olduğunu düşünüyordum. Ama onlarla karşılaştırıldığında, [Amerika'nın] Kuzey Batı[sı]da bizler, henüz bu tür kaygılar hissetmiyorduk. O sıralar benim ilgilendiğim başlıca şey Vietnam Savaşı'ydı. Hindi Çin halkı üstünde napalm bombası kullanıldığı sürece, çevre sağlığı meselesi, sınırlı gücümüzü ve zamanımızı harcamaya değmez bir lüks olarak görünüyordu.

1970'lerin ortalarından 1980'lerin ortalarına kadar bana en önemli görünen sorunlar, ekonomik kriz ve üçüncü dünyanın az gelişmişliği sorunları idi. Reagan döneminde kamuoyuna seslenen bir entelektüel olarak çabalarım, birincil olarak, ekonomik tıkanıklığın yükünü, işçilerin, işsizlerin, kadınların ve beyaz ırk-

tan olmayan insanların ve üçüncü dünyadaki dünya nüfusunun çoğunluğunu oluşturan insanların sırtına yüklemeye çalışan güçlerin girişimlerine direnmeye vakfedilmişti. Raymond Williams için olduğu gibi, benim için de “kapitalizme karşı direnme, yapılması zorunlu olan insanî savunmanın en sonuç getirici biçimi” haline gelmişti. Fakat Williams’dan farklı olarak ben, bu mücadele ile dünyanın kendisinin geleceği arasında henüz tam bir bağlantı kuramıştım.¹

Yaklaşık 10 yıllık bir aradan sonra 1985’de Kuzeybatı Pasifik’e geri dönmem, ekolojik krizin küresel boyutuna nihayet ve tam olarak gözümü açmaya zorladı. New Englandlı çevreci George Perkins Marsh 1847’de, “Birkaç yıl aradan sonra kendi doğum yerini ziyaret eden orta yaşlı her insan, başka bir manzara ya bakar” gözleminde bulunmuştu. O zamanlar kırklı yaşlarının ortalarında olan Marsh, doğum yeri olan Vermont’da kendi yaşamı süresince tanık olduğu yıkım döngüleri karşısında dehşete düştü. Yamaçların harabedilmesi, korulukların yakılması, ırmakların barajlarla gemlenmesi, “gözlemci herhangi bir insanın gözünden kaçamayacak kadar çok çarpıcı değişiklikleri temsil ediyordu” diye yazar.² 1980’lerin ortalarında Kuzey Batıya dönünce, çevresinin büyük kısmının el değmemişliği ile ünlü bir bölgenin şimdi büyük, eski haline dönmeyi imkânsız kılacak ekolojik bir yıkım olasılığı ile yüz yüze geldiğini keşfettim. Yıkım sadece yerel değil, küresel boyutta idi. Dünyanın en yaşlı ve en uzun ağaçlarından bir çoğunu içinde barındıran kozalaklı ağaçlardan oluşan orman rekor derecede bir hızla kesilip yok ediliyordu; Columbia Snake ırmak sistemi, ülkede en çok tehdit edilen ırmak sistemlerinden biri haline gelmişti; Kuzey benekli baykuşundan Snake River somonuna kadar sayısız tür tehdit altındaydı. Was-

¹ Raymond Williams, *The Country and the City* (New York: Oxford University Press, 1973), s. 302.

² David Lowenthal, *George Perkins Marsh’ın Man and Nature [İnsan ve Doğa]* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1965) adlı eserine yazdığı “Introduction”da Marsh’i aktarıyor (s. xvii).

hington Eyaletindeki Hanford nükleer tesisinin, dünyanın en berbat radyoaktif kirlenme kaynaklarından biri olduğu ortaya çıkarıldı. Çevrecilerle ekonomik büyüme güçleri arasında her yerde şiddetli bir savaş sürüyordu.

1980'lerin sonları, aynı zamanda dünyanın küresel ısınmasının, ozon tabakasının yok edilmesinin, tropikal ormanların yok edilmesinin ve türlerin yok oluşunun yol açtığı tehditlerin çarpıcı boyutlarda farkına varıldığı yıllardı. Bu etkenlerin bileşik etkisi, beni gezegenimize karşı gittikçe büyüyen bu tehditle yüzleşmeye zorladı.

Bütün bu yeni ekolojik farkındalığa rağmen, gençliğimde toplumsal sorunlara duyduğum ilgi, hiçbir şekilde azalmamıştı. Enerjilerini toplumsal eşitsizliğin üstesinden gelmeye vakfeden insanların daima çevresel adalet için savaşa da girişmelerinde çok gerçek bir anlam vardır. Savaş, ekonomik eşitsizlik ve üçüncü dünyanın az gelişmişliği — 1970'li ve 1980'li yıllarda dikkatimin büyük kısmını çeken bu üç fenomen— daha büyük ölçekli bir soruna, gezegenimizin ve dünyadaki insanların büyük bir çoğunluğu için yaşam koşullarının sistematik olarak kötüleşmesine çözümler ve karmaşık bir biçimde bağlıdır. Bu bağlantının algılanamaması yaygın çevrecilik anlayışının başlıca zaafıdır. Eğer çevre krizine bir anlam vereceksek, radikal toplumsal ilgileri terk etmemeliyiz; tersine, bu ilgileri bizatihi dünyanın yıkımını da hesaba katacak şekilde genişletmeli ve derinleştirmeliyiz. Değişim için etkili bir hareketin yaratılmasının başlıca temelini oluşturan şey, özellikle toplumsal ve çevresel sorunların birbirine bağlılığıdır.

Bu kitabı yazarken hem entelektüel ve hem de kişisel olarak borçlandım. Bu çalışmayı yaparken bana doğrudan ya da dolaylı olarak destek verenler arasında Michael Dawson'u, Susan Lowes'i, Paul Sweezy'i, Harry Magdoff'u, James O'Connor'u, Art MacEwan'ı, Bill Tabb'ı, Mike Tanzer'i, Bob McChesney'i, Patrick Novotny'yi, David Milton'ı, Nancy Milton'ı, Ellen Meiksins

Wood'u, Neal Wood'u, Edward Goldsmith'i, Greg McLaughlan'ı, Sandy Ashton'ı, Dave Ashton'ı, Bill Foster'ı, Linda Berentsen'i, Eileen Merritt'i, Charles Hunt'ı, Kathy Hunt'ı ve Laura Tamkin'i anmak isterim. *Savunmasız Gezegen*'in kendisi ise, dünyadaki her şeyi ve bütün insanlığı kapsayan sevgisi, ömrünün son üç yılında benim içimde, ekolojik bir umut politikasının — bu umut politikası olmasaydı bu çalışma mümkün olamazdı — güçlenmesine yardım eden Saul'e adanmıştır.

I. ÇEVRE KRİZİ

İnsanlık, çevresiyle ilişkisinde kritik bir eşiğe ulaşmıştır. Gezegenin yıkımı, insanî amaçlar için kullanılamaz hale getirilme anlamında geri dönülmez bir noktaya ulaşmıştır. Gezegeni yıkan insan, şimdi hem doğanın büyük çoğunluğunun devamını ve hem de toplumun bekâsını ve gelişimini tehdit etmektedir. Bugün çevreyle ilgili olan ve dünyayı bezdiren nakarat, âcil sorunların uzun bir listesini içerir: Aşırı nüfus artışı, ozon tabakasının yok olması, küresel ısınma, türlerin yok oluşu, genetik çeşitliliğin kaybolması, asit yağmurları, nükleer kirlenme, tropikal ormanların yok olması, yüksek ormanların ve sulak alanların yok edilmesi, toprak erozyonu, çölleşme, sel baskınları, kıtlık, göllerin, derelerin ve ırmakların yağmalanması, yeraltı sularının çekilmesi ve kirlenmesi, sahil kenarındaki deniz sularının ve haliçlerin kirlenmesi, mercan resiflerinin tahribatı, denizlere petrol dökülmesi, balıkçılıkta aşırı avlanma, denizi doldurarak kazanılan toprakların genişlemesi, zehirli atıklar, böceklerin ve zararlı bitkilerin öldürülmesinde kullanılan ilâçların zehirleyici etkileri, işyerlerinde tehlikelere maruz kalma, kentlerdeki aşırı kalabalıklaşma, yenilenemez kaynakların

tükenmesi. Saygın bir kuruluş olan *Dünyayı İzleme Enstitüsü*'ne [Worldwatch Institute] göre, eğer eski haline döndürülemeyecek toplumsal-ekolojik bir kötüye gidişten kaçınmak istiyorsak, başlıca çevre sorunlarını kontrol altına alabilmemiz için önümüzde sadece 40 yıl var ve 1990'lı yıllar, zorunlu değişiklikleri yapmamız gereken çok hayatî bir on yıldır.¹

Yine de, gezegen ekolojik sorunlarını çözmek için önerilen en son reçeteler, böyle uğursuz tehditleri karşılanması açısından, insana üzüntü verecek derecede yetersizdir. Çünkü bu reçeteler, yeni uluslararası anlaşmalar yapmaya, insanları nüfus ve tüketim artışını kısıtmaya, çevre dostu teknolojiler denilen bir avuç teknolojiyi benimsemeye davet etmekten daha uzağa gidemez. İşe, dünyadaki krizin bir doğa krizi değil, bir toplum krizi olduğunu görmeye başlamamız gerektiğini savunacağım. Bugün karşı karşıya olduğumuz çevre yıkımının başta gelen nedenleri, ne biyolojiktir ve ne de tek tek bireylerin tercihlerinin bir sonucudur. Bu nedenler, toplumsal ve tarihseldir. Sorunun kökleri üretim ilişkilerinde, teknolojik zorunluluklarda ve egemen toplumsal sistemlerin ayırıcı özelliği olan ve tarihsel olarak koşullanmış demografik eğilimlerdedir. Öyleyse, çevre krizine çare bulmak için ortaya atılan önerilerin çoğunda görmezden gelinen ya da önemsiz görülen şey, çevrenin kötüleşmesinin sadece küçük teknolojik temellerini kurcalamak değil, onun daha büyük toplumsal temellerini dönüştürme gerekliliğidir. Bu, hepsi içinde, üstünde çok düşünmeyi ve eyleme geçmeyi gerektiren en kritik şeydir. Egemen toplumsal ilişkiler sorgulanmadan kaldıkça, olan bitenlerle ilgilenen insanlara, çevreci eylem için geri dönüşüme ve çevreye zararsız ürünleri satın almaya, mesleklerle çevre arasında toplumsal baskımdan savunulamaz tercihlere ya da şirketlere, siyasî politikaları oluşturanlara ve bilimsel kurumlara – ki bunlar çevrenin bugünkü kötü durumundan en çok sorumlu olan çıkar gruplarının ta ken-

¹ Lester R. Brown ve diğerleri, "World Without End," *Natural History* (May 1990): 89, ve *State of the World 1992* [*Dünyanın Durumu 1992*, Tema Yayınları] (London: Earthscan, 1992), s. 3-8.

dileridir – açık seçik ricalarda bulunma gibi salt kişisel yükümlenmeler dışında göze görünür birkaç yol kalmaktadır. Başka deyişle, krizin köklerinin toplumsal nedenlerinden dolayı, doğa ile toplum arasında sürdürülebilir bir ilişkiyi tesis edecek olan yegân çözüm, tarihsel ilişkilerin küresel ölçekte dönüştürülmesini gerektirir.

DÜNYA EKONOMİSİNİN BÜYÜMESİ

Tarih bize, toplumların çok uzun zamandan beri çevreyle savaş halinde olduğunu, doğaya, kapağı açılacak bir kaynaktan biraz daha fazla bir şey ve içine atıklarının boşaltılabileceği bir bulaşık çukuru muamelesi yaptıklarını öğretir. Zaman zaman doğanın böyle tek taraflı bir sömürsü, en sonunda bütün uygarlıkların çöküşünü yaratmıştır. Sümerler bu örneklerden biridir. (Daha sonra ayrıntılı olarak tartışılacak.) Fakat yine de, son birkaç yüzyıla gelinceye kadar insan toplumunun global çevreyle olan ilişkisi öylesine küçük ölçekli olmuştur ki, onun etkileri pekâlâ ihmal edilebilir bir düzeyde kalmıştır.

Durum, 1400'lerin sonlarına doğru, Avrupa'da başlayan kapitalist dünya sisteminin aşama aşama doğuşuyla değişmeye başladı. 500 yıl önce Atlantik Okyanusu'na, Kolomb'un seferi ile başlayan büyük tarihsel dönüşüm, kapitalist dünya sistemi haline gelecek olan şeyin başlangıçlarını ve aynı zamanda dünyadaki ulus devletler arasındaki bir hiyerarşik ilişkiyi gösterir. Avrupalıların, “Yeni Dünya”dan başlayıp Asya ve Afrika kıtalarına doğru genişleyerek, yerkürenin gittikçe daha büyük kısımlarını kolonize [*sömürgeleştirmesi*] etmesi, – ister altın ve gümüş gibi değerli metaller biçiminde olsun, ister şeker, baharat, kahve, çay ve daha bir çok şey halindeki tarım ürünleri şeklinde olsun – oralardan muazzam miktarda ekonomik artı-değerin sökülüp alınmasına ve dolaşısıyla, kolonize [*sömürgeleştirilen*] edilen bölgelerin toplumsal ve ekonomik dönüşümüne yol açtı. Fransız tarihçi Ferdinand Bra-

udel, “Yeni Dünya’nın altını ve gümüşü Avrupa’nın kendi varlığı-
nın elverdiğinden daha rahat bir hayat yaşamasına, kendi tasarruf-
larından daha fazla yatırım yapmasına olanak verdi” diye yazıyor-
du.² Böylece, modern kolonyalizmin [*sömürgeciliğin*] doğuşu,
Avrupalıların 16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar geçirdiği ticarî dev-
rimin gerisinde yatan çok önemli bir güçtü. Mısır, patates ve çok
sayıda fasulye çeşidi gibi – tümünün ana yurdu Kuzey ve Güney
Amerika olan – ek gıda kaynakları, geri dönülürken Avrupa’ya
getirildi ve önce Avrupa tarımını, sonra da bütün dünya tarımını
dönüştürdü. Bunların tümü kapitalizmin gelişiminin bir sonraki
büyük aşamasının, Sanayi Devriminin yolunu hazırladı. Sanayi
Devrimi de 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyıl başlarında Avrupa’da
ortaya çıktı ve üretimin hem boyutunda hem de yoğunluğunda
hızlı bir artışa ve modern dünyaya ilişkin anlayışımızın merkez-
de bulunan bir dizi bölünmenin gelişimine; ekonomi ile emeğin,
merkez ile periferinin [*çevre ülkelerin*] ayrılmasına yol açtı.

Bu gelişmelerin gezegenin çevresi üzerindeki etkisi, son dört
yüzyıl boyunca dört ana alanda (nüfus, enerji, sanayileşme ve
kentleşme alanlarında) ortaya çıkan değişimleri incelediğimiz za-
man açıklığa kavuşur.

Nüfus

Kolomb’un 1492’de ilk seferini yaptığı sırada Amerika’da en son
tahminlere göre 100 milyon insan yaşıyordu. O sıralarda
(1500’de) Avrupa nüfusu ancak 70 milyon civarındaydı. Salgın
hastalıklar ve fethin şiddeti Amerika Kızılderililerinin büyük kıs-
mının yok olmasına ve topraklarının, Avrupa kökenli insanlarla,
“demografik olarak el değiştirmesine” yol açtı. Charles Darwin,
“Avrupalılar nereye yürüdüyse, sanki orada ölüm, yerlilerin pe-
şindeydi” diyordu. 1492’den sonraki (bir) yüzyıl içinde yerli nü-
fus % 90 oranında azaldı.

² Braudel, Immanuel Wallerstein, The Modern World System 1 [Modern Dünya
Sistemi 1] (New York: Academic Press, 1974), s. 128’de aktarıyor.